

Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica
Ostravská univerzita v Ostravě
Uniwersytet Śląski w Katowicach

1

ZÁPADOSLOVANSKÉ JAZYKY V 21. STOROČÍ

EDITOR PAVOL ODALOŠ

LINGVISTICKÝ ZBORNÍK
2005

Západoslovanské jazyky I.

**Zborník vedeckovýskumných prác
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Ostravská univerzita v Ostravě
Uniwersytet Śląski w Katowicach**

Banská Bystrica 2005

**Zborník vydaný v roku osláv 750. výročia založenia mesta
Banská Bystrica**

Redakčná rada:

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.

Prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.

Prof. dr hab. Olga Wolińska

Recenzenti:

Prof. dr hab. Mieczysław Balowski

Doc. dr hab. Anna Bluszcz

Prof. nadz. dr hab. Barbara Bogolebska

Prof. PhDr. Jiří Damborský, DrSc.

Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

Prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.

Doc. PaedDr. Jana Raclavská, Ph.D.

Prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.

ISBN 80-8083-154-8

© Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2005

Interferencia dialektológie, folkloristiky a onomastiky pri výskume prezývkových vlastných mien

Jaromír Krško

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

V prvých rokoch môjho pôsobenia na vysokej škole, v časoch „hľadania“ vlastného vedeckého profilu ma zaujali aj články V. Uhlára *Obyvateľské prezývky v Liptove* (1993) a *Najznámejšie prezývky obyvateľov obcí na Slovensku* (1995). V jednom z týchto článkov autor napísal: „Prezývky poskytujú zaujímavú a cennú problematiku z oblasti jazyka, etnografie a folkloristiky, ale aj sociológie. Zaslúžili by si všestranný opis i sústredený terénny výskum. ... Vieme, že svoju prezývku majú všetky obce a ich obyvatelia na Slovensku. Ich úplný súpis a výklad by bol naozaj cenným jazykovým, národopisným, historickým i spoločensko-kultúrnym materiálom. Škoda, že svoju príležitosť na zistenie tohoto materiálu nevyužili nárečníari alebo aj národopisní pracovníci.“ (Uhlár, 1995, s. 305–306).

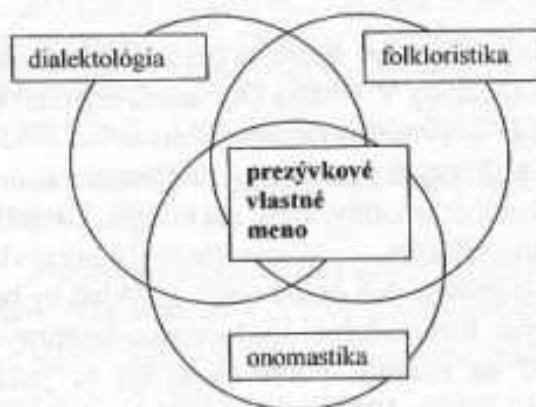
Vlastné výskumy v oblasti gemerských nárečí, neskôr v oblasti toponomastiky, ma priviedli opäť k prezývkam obcí. S týmto druhom prezývok som sa stretol aj v dialektologických¹, onomastických² a folkloristických prácach. S nárastom počtu príspevkov s touto tematikou sa postupne ustalovala terminológia pre označenie tohto špecifického druhu vlastného mena – *živé obyvateľské meno* (Krištof, 1968), *prezývka obce* (Habovštiak, 1968; Šlais, 1968; Machek, 1969; Šrámek, 1977), *obyvateľská prezývka* (Uhlár, 1993), *prezývka obyvateľov* (Uhlár, 1995).

V *Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky* (Svoboda, 1973) existujú tri termíny pre označenie tohto druhu prezývky: 1. *skupinové antroponymum* – „vlastní jméno skupiny lidí, kteří tvoří jisté společenství“ (Svoboda, 1973, s. 43), 2. *prezývkové vlastné meno* – „doplňkové, neúřední vlastní jméno, které většinou charakterizuje osoby, místa nebo věci a vztahuje se k povolání, vlastnostem, původu atd. nositele jména; může, ale nemusí obsahovat pozitivní nebo negativní hodnocení; Kujebáci – obyvatelé Vysokého Mýta“ (Svoboda, 1973, s. 118), 3. *posmešné vlastné meno* – „žertovné, často i silně pejorativní přezdívka osoby, místa nebo věci, Homolkáři – Soběslaví“ (Svoboda, 1973, s. 119).

Prvý termín (skupinové antroponymum) je pre potreby presnej charakteristiky prezývky obce pomerne široký, naopak – posmešné vlastné meno túto problematiku zužuje len do pozície pomenovania s vysokou dávkou expresívnosti. Ako najvhodnejší termín sa preto javí termín **prezývkové vlastné meno**, ktoré zahŕňa prezývku jednotlivca, rovnako ako prezývku skupiny obyvateľov.

Fakt, že prezývkové vlastné mená sa objavujú v dialektologických, onomastických i folkloristických prácach vyvolali otázky – ako je možné, že tieto prezývky sa môžu objavovať raz v jednej, inokedy v druhej vednej disciplíne, kam vlastne patria, ako vznikajú, ako a prečo fungujú tieto prezývky?

Pri hľadaní odpovedí na tieto otázky som dospel k názoru, že na tieto prezývky možno pozerat' očami onomastika, dialektológa i folkloristu, že tieto prezývky sa nachádzajú na priesečníku spomenutých vedných disciplín. Schematicky to možno vyjadriť takto:

Vznikajú však ďalšie otázky – aké prvky sa stretávajú na priesečníku dialektológie a onomastiky, onomastiky a folkloristiky, folkloristiky a dialektológie, čo ich spája a čo majú spoločné tieto disciplíny navzájom?

O vzájomnom vzťahu onomastiky a dialektológie písal M. Harvalík v štúdiu *Využití dialektologie při zkoumání pomístních jmen* (Harvalík, 1998). Ako však vyplýva z názvu štúdie, autor tu poukazuje na vzájomný vzťah dialektológie a toponomastiky v procese skúmania terénnych názvov. R. Šrámek (1977) píše o vzťahu týchto jazykovedných disciplín a ich využití pri skúmaní prezývkových vlastných mien. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že prezývkové vlastné mená sú propriá, pretože spĺňajú vlastnosti proprií (identifikujú a lokalizujú), hoci R. Šrámek tieto mená hodnotí, že „přezdívky nejsou jménem v pravém slova smyslu...Zásadní rozdíl mezi nimi a jmény je ještě tento: zatímco jméno je spřahováno a trvale vázáno na jistý objekt, přezdívky obcí se týkají nikoli jen objektu, ale i lidí v něm nebo na něm bydlících.“ (Šrámek, 1977, s. 34). Prezývkové vlastné mená sú v podstate onymickým atribútom k existujúcemu a štandardizovanému ojkonymu. Z pohľadu dialektológa sú cennejšie prezývkové vlastné mená, pretože sa vyskytujú väčšinou v neštandardizovanej ústnej podobe a obsahujú prvky miestnych nárečí. Ojkonymá procesom štandardizácie väčšinou strácajú charakteristické znaky nárečia a prispôsobujú sa spisovnému jazyku.

Prezývkové vlastné mená sú často motivované polohou prezývanej obce – ak sa takáto obec nachádza v údolí, často ide o prezývky typu *Syslí, Diera, Jazveci* a pod. (Šrámek, 1977, s. 33). Motivácia zamestnaním prináša zároveň informáciu o tradičných povolaniach jednotlivých lokalít. Tieto prezývkové vlastné mená majú rôznu úroveň expresivity a emocionality. Ak charakterizujú typické povolanie, ktoré bolo v obci, majú skôr informatívny charakter – Jelšava – *Kvaškááre* (*kvaškáár* – garbiar, v meste spracúvali kožu), Revúca – *Tepšáre* (vyrábali *lepše* – plechy na

pečenie koláčov), Kláštor pod Znievom – *Krošniari* (vyrábali krošne pre turčianskych olejkárov). Ak prezývkové vlastné meno má informatívny charakter, ale zároveň poukazuje na nekvalitné výrobky, má vyššiu mieru expresivity – Příbovce – *Panvičkári* (vyrábali drevené panvice, ktoré tiekli).

Keďže Slovensko bolo v minulosti agrárnou krajinou, častou motiváciou vzniku prezývkového vlastného mena bola charakteristická plodina, ktorú pestovali obyvatelia jednotlivých obcí – Brádno – *Mrkvári* (pestovali mrkvu), Ďanová – *Bóbari*, Dubové – *Bôbenkári* (najčastejšie pestovali a jedli bôb)³, Sučany – *Fazuliari* (pestovali fazuľu), Martin – *Kapustiari* (medzi pestovanými plodinami dominovala kapusta).

Rôzne varianty nárečí v rámci nárečových areálov sa stali tiež podnetom pre vznik prezývkových vlastných mien. Obyvatelia jednotlivých dedín boli hrdí na svoje nárečie, ktoré slúžilo, v porovnávaní s okolitými podobami nárečí, ako norma. Odlišné prvky pocítovali ako odlišnosť od vlastnej „normy“. Tento jav je typický pre gemerské obce, pretože nárečie tohto regiónu je veľmi rozmanité, niektoré nárečové prvky charakterizujú len 2 – 3 obce – Drienčany – *Švakare* (v nárečí vyslovujú zámeno *čo* v podobe *šva*), Polomka – *Cockari* (zámeno *čo* vyslovujú ako *co*), Pohorelá – *Gaďi* (namiesto *h* vyslovujú *g*).

Podobu nárečí ovplyvňuje aj spolužitie a vzájomné ovplyvňovanie iných etník – maďarského, nemeckého atď. Môže ísť o preberanie lexiky – Obeckov – *Rétešania* (pečú tam štrúdlu – po maďarsky *rétes*), prípadne sa celá dedina vníma ako nemecká, maďarská a pod. – Horná Štubňa – *Krekáni* (nemčina pripomínala okolitým dedinám skôr krkanie ako cudzí jazyk), Dolné Plachtince – *Komári* (pretože v Plachtinciach mali zaužívaný zvyk, že keď sa blížila búrka, zvonili na veži. Raz sa blížilo stádo komárov a jeden si myslel, že ide búrka a začali zvoniť ako pri blížiacej sa búrke).

Vzájomný vzťah onomastiky a folkloristiky vyplýva zo spoločného predmetu skúmania. Folkloristika si všima aj prezývkové vlastné mená, tie však označuje len pojmom *prezývka* a zaraďuje ich do tzv. malých folklórnych foriem (paremiológie).

Ak vychádzame z užšieho chápania folklóru, ktorý je charakterizovaný kritériami ústnosti, kolektívnosti, synkretizmu a tradície, zistíme, že prezývkové vlastné mená spĺňajú všetky kritériá – počiatky vzniku, formovania a uplatňovania boli v ústnej podobe⁴, napriek tomu, že prezývka je spontánnym výtvorom jednotlivca (zväčša anonymného), je kolektívna – stotožňuje sa s ňou celý pomenúvajúci kolektív a prezývka charakterizuje celý kolektív pomenovanej obce. Dôkazom kritéria synkretizmu v prezývkových vlastných menách je aj tento príspevok – prezývka sa vníma ako mnohorozmerný jav, ktorý možno skúmať z viacerých uhlov a rôznych vedných disciplín. Tradícia súvisí s ústnym pôvodom prezývkových vlastných mien, ich dedením z pokolenia na pokolenie spolu s ďalšími žánrami ústnej ľudovej slovesnosti – piesní, rozprávok, obradového zvykoslovnia i malých folklórnych foriem. Hoci, treba priznať, pod vplyvom veľkej migrácie obyvateľov sa narúša identita dediny ako celku a preto je fungovanie prezývkových

vlastných mien obmedzené, jednotlivé prezývky sa vytrácajú z povedomia ľudí. To je však dôvodom na podrobný výskum dialektológov, onomastikov, folkloristov, etnografov atď.

V súvislosti so vzťahom onomastiky a folkloristiky treba poukázať aj na vzťah onomastiky a etnografie, ktorá v rámci svojho predmetu výskumu vyčleňuje *etnografickú skupinu*. Táto je definovaná ako „subjednotka etnika, ktorú vytvárajú nositelia ľudovej kultúry spoločensky a kultúrne odlišní od svojho okolia, spojení skupinovým povedomím a skupinovým menom“ (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, I. diel, s. 127). Etnografi rozlišujú etnografické skupiny najčastejšie podľa nárečových znakov (*Čilejkári, Trpáci, Sotáci*), geografického prostredia (*Horniáci, Dolniáci*), podľa znakov odevu (*Holopupkári, Kabaničiari*). Etnografické triedenie úzko súvisí s dialektológiou a je spomenuté vyššie pri vzťahu onomastiky a dialektológie. Tieto mená (myslí sa mená etnografických skupín) „vznikali často ako prezývka od susedných obyvateľov, bývali obojstranne známe a prispievali k vedomiu spolupatričnosti skupiny“ (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, I. diel, s. 127).

Kategória etnografickej skupiny, ktorú môžeme stotožňovať s prezývkovým vlastným menom v intenciách onomastiky, zároveň otvára kvantitatívnu stránku prezývkového vlastného mena. Vynárajú sa otázky: akú veľkú jednotku môže zasahovať prezývkové vlastné meno, musí byť najmenšou jednotkou obec, akú najväčšiu oblasť dokáže obsiahnuť prezývka? Z výskumov vyplýva, že táto prezývka môže v minimálnom rozsahu charakterizovať len časť obce⁵, horný a dolný koniec obce, mestskú štvrť. Najčastejšie však prezývkové vlastné meno pomenúva obec ako celok. Z hľadiska rovnakých nárečových prvkov v jazyku obyvateľov, môžu byť pomenované skupiny dedín (*Švakári* – pretože zámeno *čo* vyslovujú ako *šva*), vyšším celkom sú nárečové rajóny a regióny (*Sotáci* – zámeno *čo* vyslovujú ako *so*, *Čilejkári* – namiesto príslovku *teraz* používajú podobu *čilej*). Modelovo by sme mohli považovať za najvyšší celok národ. V praxi sme sa však s takým veľkým celkom nestretli, napriek tomu, že každý národ má špecifické charakteristické vlastnosti – majú radi pivo, sú temperamentní, lakomí, v rámci medziľudských vzťahov sú chladní a pod. Vzniku týchto prezývkových vlastných mien bráni jazykové stvárnenie, pretože jednou z vlastností prezývkového vlastného mena (v rozsahu obce) je, že toto pomenovanie pozná a používa niekoľko susedných dedín. Prezývku národa alebo etnika by používali v jednom stvárnení len v jednom štáte.

Prezývkové vlastné mená tvoria významnú zložku nárečí, sú svedectvom vnímania jazyka, zvykov, odievania obyvateľov susedných obcí, predstavujú zdroj humoru, zábavy ale i škodoradosti a zlomyseľnosti. Cieľom tohto príspevku bolo poukázať na tento špecifický druh prezývky, ktorý sa nachádza na priesečníku onomastiky, dialektológie, folkloristiky, etnografie a ďalších vedných disciplín. Propriá sú časťou lexiky, ktorá je časťou jazyka ako celku. Súčasný výskum sa snažia vnímať jazyk a jeho komponenty komplexne, nie izolovane. Pohľad na prezývkové vlastné mená to dokazuje tiež.

Poznámky

¹ V Gemerskom nárečovom slovníku (Orlovský, 1982) je zaznamenaných 92 prezývkových vlastných mien.

² V onomastike sa tomuto druhu prezývok venovala pozornosť najmä v Zpravodaji miestopisnej komise ČSAV. Od začiatku konania slovenských onomastických konferencií sa objavovali na týchto podujatiach aj príspevky s touto problematikou (Habovštiak, 1968; Krištof, 1968; Tvrdoň, 1983 atď.).

³ Ďanová je od Dubového vzdialená vzdušnou čiarou približne 30 km, napriek tomu však neexistujú rovnaké formy prezývkového vlastného mena, aby nedochádzalo k zámene pomenovaných dedín.

⁴ Sekundárne sa dostali aj do písanej podoby. Pretože prezývkové vlastné mená sú zdrojom humoru, často ich spisovali folkloristi, etnografi i spisovatelia a popularizačnou formou vydávali knihy s námetmi ľudového humoru – potrebné je spomenúť aspoň A. OPLUŠTILA: *Prezývky obyvateľov liptovských obcí, 1931 – 32*; F. V. PEŘINKU: *Veselé putovanie po Slovensku*. Praha, 1934; Š. MORAVČIK: *V Kiripolci svine kujú*, Bratislava, 1995. Motivačné príbehy sa objavujú aj ako súčasť situačnej komiky vo filmoch – *Sváko Ragan z Brezovej, Pásla kone na betóne, Vianočné oblátky* atď.

⁵ Moje rodné mesto Turčianske Teplice má asi 5 000 obyvateľov. Horný koniec s rodinnými domami prezývali *Habeš* a jej obyvateľov *Habešania*. Motivácia pravdepodobne súvisí s chamtivosťou (habaním) ľudí, ktorí si s problémami stavali vlastné domy. Obyvatelia tejto časti pravdepodobne nedokázali analyzovať motiváciu tohto prezývkového vlastného mena, pretože táto prezývka ich vždy stmelovala dokopy, vytvárala pocit spolupatričnosti. Príkladov na motiváciu a pomenovanie lokalít s rodinnými domami je mnoho – v Revúcej – takáto časť mesta sa volá *Otrokovice, Zablžovice*, v iných mestách *Zbojnicky vršok* (Veľký Krtíš, Banská Bystrica...), *Lentilkovo* (Mošovce – nové domy majú pestré farby). Tieto prezývky však treba radiť k prezývkovým ojkonymám (resp. hodonymám), pretože z nich sa neutvárajú prezývkové obyvateľské mená.

Literatúra

BLANÁR, Vincent. 1996: *Teória vlastného mena*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1996. 250 s. ISBN 80-224-0490-X

BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter a i. 1995: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1995, zv. 1. 484 s. ISBN 80-224-0234-6

BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter a i. 1995: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1995, zv. 2. 448 s. ISBN 80-224-0235-4

HABOVŠTIAK, Anton. 1968: *Prezývky obyvateľov obcí na Orave*. In: 1. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5. – 6. decembra 1967. Bratislava:

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, 1968, s. 71 – 80.

HARVALÍK, Milan. 1998: *Využití dialektologie při zkoumání pomístních jmen*. In: *Onomastica Slavogermanica XXIII*, 1998, s. 287 – 291.

JUNAS, Ján. 1996: *Turčianske chotáre*. I. vyd. Martin: Gradus, 1996. 231 s. ISBN 80-901392-8-0

KRIŠTOF, Štefan. 1968: *Živé obyvateľské mená*. In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5. – 6. decembra 1967. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, 1968, s. 64 – 70.

KRŠKO, Jaromír. 1999: *Prezývkové vlastné meno versus onymum*. In: Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela I. Materiály z I. konferencie mladých filológov UMB, Banská Bystrica 9. júna 1999. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 1999, s. 47 – 56. ISBN 80-8055-340-8

MACHEK, Antonín. 1969: *Posměšné a škádlivé přezdívký obcí na Královédvorskú*. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, roč. 10, 1969, s. 254 – 256.

OPLUŠTIL, Anton. 1932: *Prezývky obyvateľov liptovských obcí*. In: Zprávy Liptovského múzea z r. 1931 – 1932, s. 28 – 32 a 56 – 62.

ORLOVSKÝ, Jozef. 1982: *Gemerský nárečový slovník*. I. vyd. Martin: Osveta 1982. 423 s.

PATRÁŠ, Vladimír. 1997: *Sociolingvistické kontexty školských prezývok*. In: *Společne Zróznicowanie Współczesnej Polszczyzny*. Pod redakcją Stanisława Kani. Materiały Konferencji NR 26. Szczeciń: Uniwersytet Szczeciński, 1997, s. 97 – 108.

PEŘINKA, František Václav. 1934: *Veselé putovanie po Slovensku*. Praha: Orbis, 1934. 654 s.

SVOBODA, Jan a i. 1973: *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, roč. 14, 1973. 280 s.

ŠLAIS, Matěj. 1968: *Přezdívký vesnic na Domažlicku*. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, roč. 9, 1968, s. 55 – 58.

ŠRÁMEK, Rudolf. 1977: *Problematika studie přezdívek obcí (na materiálu obcí z Moravy a Slezska)*. In: *Národopisné studie*, roč. 14, 1977, s. 29 – 52.

TVRDOŇ, Emil. 1983: *Prezývkové miestne názvy tvorené od geografických názvov*. In: VIII. slovenská onomastická konferencia, Banská Bystrica – Prešov (Dedinky) 2. – 6. júna 1980. Zborník referátov. Bratislava; Banská Bystrica; Prešov: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, PF v Banskej Bystrici, PF v Prešove UPJŠ v Košiciach, 1983, s. 165 – 169.

UHLÁR, Vlado. 1993: *Obyvateľské prezývky v Liptove*. In: *Kultúra slova*, roč. 27, 1993, s. 277 – 282.

UHLÁR, Vlado. 1995: *Najznámejšie prezývky obyvateľov obcí na Slovensku*. In: *Slovenská reč*, roč. 60, 1995, č. 5 – 6, s. 302 – 306.